

Inhoud

Kaart van de Berlijnse Muur 1961-1989	7
1 Berlijn, winter 1996	11
2 Mirjam	21
3 De Bornholmer Brücke	30
4 Charlie	42
5 Het linoleumpaleis	59
6 Het hoofdkwartier van de Stasi	67
7 De stank van oude mannen	81
8 Telefoongesprekken	91
9 Julia heeft geen verhaal	104
10 Het Italiaanse vriendje	115
11 Majoor N.	124
12 De Lipsi	137
13 Von Schni-	149
14 Hoe rotter je je voelt	159
15 Herr Christian	169
16 De socialistische mens	176
17 De streep trekken	190
18 De plaat	199
19 Klaus	207
20 Herr Bock uit Golm	219
21 Frau Paul	228
22 De deal	238

23	Hohenschönhausen	247
24	Herr Bohnsack	261
25	Berlijn, voorjaar 2000	272
26	De Muur	281
27	Puzzelaars	291
28	Mirjam en Charlie	300
	Noten	314
	Dankwoord	318

Berlijn, winter 1996

Ik heb een kater en loods mezelf als een auto door de menigte op station Alexanderplatz. Verschillende malen schat ik mijn breedte verkeerd in, zodat ik een vuilnisbak raak en een reclamezuil. Morgen zullen zich blauwe plekken ontwikkelen op mijn huid, als een foto uit een negatief.

Een man draait zich om van de muur, met een glimlach zijn gulp dichtritsend. Hij mist schoenveters en een paar tanden; zijn gezicht en zijn schoenen zitten allebei even los. Een andere man in een overall, met een bezem zo groot als een tennisbaanveger, veegt desinfecterende korrels over het perron. Hij maakt bogen van groen poeder en sigarettenpeuken en urine. Een vroege dronkeman loopt alsof hij bang is dat de grond hem niet kan houden.

Ik moet met de ondergrondse naar het Ostbahnhof om daar de stoptrein naar Leipzig te nemen, een paar uur hiervandaan. Ik zit op een groene bank. Ik kijk naar groene tegels, adem groene lucht in. Ineens voel ik me niet lekker. Ik moet gauw naar boven en loop de trap weer op. Op straatniveau is de Alexanderplatz een gigantisch dek van grijs beton, bedoeld om te zorgen dat de mensen zich klein voelen. Het werkt.

Buiten sneeuwt het. Ik loop door de blubber naar de plek waar ik weet dat de toiletten zijn. Die zijn ook ondergronds, net als de treinen, maar niemand heeft eraan gedacht ze te verbinden met het station waar ze bij horen. Als ik de trap afloop, word ik wee van de verstikkende lucht van ontsmettingsmiddelen.

Onder aan de trap staat een forse vrouw met een donkerrood schort, opzichtig opgemaakt. Leunend op een glazen toonbank bewaakt ze haar voorraad condooms, tissues en tampons. Het is kennelijk een vrouw die niet bang is voor het slijk van het leven. Ze heeft een gladde, glanzende huid en een groot aantal zachte kin- nen. Ze moet vijfenzestig zijn.

‘Goeimorgen,’ zeg ik. Ik voel me niet op mijn gemak. Ik heb ge- hoord dat bij Duitse baby’s gewogen wordt wat erin gaat aan voe- ding en wat eruitkomt aan feces, in een soort poging het leven in getallen te vangen. Ik heb dit soort moederlijk publiek altijd onge- past gevonden. Ik maak gebruik van het toilet, kom naar buiten en leg een muntstuk op haar schoteltje. De gedachte komt bij me op dat desinfecterende middelen er zijn om menselijke lichaamsgeu- ren door iets ergers te vervangen.

‘Hoe is het boven?’ vraagt de toiletjuffrouw, met een hoofdbe- weging naar de bovenkant van de trap.

‘Behoorlijk koud.’ Ik trek mijn rugzakje recht. ‘Maar het gaat wel, het ijzelt niet zo erg.’

‘Dit is nog niets,’ zegt ze snuivend.

Ik weet niet of het dreigend of pochend is bedoeld. Dit is wat ze *Berliner Schnauze* noemen – een grote mond. Het is een houding: je straalt het uit. Ik wil hier niet blijven, maar ik wil ook niet naar bo- ven, de kou in. De lucht van desinfecterende middelen is zo sterk dat ik niet weet of ik me akeliger of beter voel.

‘Ik woon hier al eenentwintig jaar, sinds winter ’75. Ik heb het veel erger meegemaakt.’

‘Dat is lang.’

‘Nou en of. Ik zeg je, ik heb mijn vaste klanten. Ik ken ze, zij ken- nen mij. Ik had een keer een prins, een von Hohenzollern.’

Ik bedenk me dat ze de prins wel voor iedereen zal opvoeren. Maar het werkt – ik ben nieuwsgierig. ‘Eheh. Voor of na de val van de Muur?’

‘Ervoor. Hij was hier voor een dagje vanuit het Westen. Ik kreeg heel wat mensen uit het Westen, hoor. Hij nodigde me uit’ – ze slaat met haar vlakke hand op haar omvangrijke boezem –

‘in zijn paleis. Maar daar kon ik natuurlijk niet heen.’

Natuurlijk kon ze daar niet heen: een paar kilometer hiervandaan was de Berlijnse Muur en daar kwam je niet overheen. Samen met de Grote Muur in China was het een van de langste bouwsels die ooit gemaakt zijn om mensen uit elkaar te houden. Haar verhaal wordt steeds minder geloofwaardig, maar het wordt er des te beter op. En ineens ruik ik niets meer. ‘Hebt u zelf gereisd sinds de val van de Muur?’ vraag ik. Ze werpt haar hoofd achterover. Ik zie dat ze een purperen eyeliner gebruikt die vanuit die gezichtshoek fosforesceert.

‘Nog niet. Maar ik zou wel graag willen. Bali bijvoorbeeld. Of China. Ja, China.’ Ze tikt met haar geverfde nagels op de vitrine en staart dromerig over mijn linkerschouder naar de middellange afstand. ‘Weet je wat ik nou eens echt zou willen? Ik zou die Muur van ze wel eens willen bekijken.’

De trein vertrekt uit het Ostbahnhof en komt op kruissnelheid. Het ritme is kalmerend alsof je wordt gewiegd, het overstemt het geroffel van mijn vingers. Uit de luidsprekers komt de stem van de conducteur; hij noemt de plaatsen op waar we stoppen: Wannsee, Bitterfeld, Lutherstadt Wittenberg. In Noord-Duitsland bewoon ik de grijze kant van het spectrum: grijze gebouwen, grijze aarde, grijze vogels, grijze bomen. Buiten spoelen de stad en daarna het platteland in zwart-wit voorbij.

Gisteravond is gehuld in een rokerig waas – de zoveelste sessie in de kroeg met Klaus en zijn vrienden. Maar dit is niet het soort kater waarbij je de dag maar geheel afschrijft. Het is het interessantere soort waarbij verwoeste synapsen zich herstellen, maar soms in plaats van hun oude baan te volgen rare nieuwe verbindingen leggen. Ik herinner me dingen die ik me nog niet eerder heb herinnerd – dingen die niet afkomstig zijn uit de geordende voorraad herinneringen die ik mijn verleden noem. Ik herinner me de snor van mijn moeder in de zon, ik herinner me het intense gevoel van hunkering en verlies in de puberteit, ik herinner me de lucht van gebrande kalk die de remmen van de tram afgaven in de

zomer. Je denkt dat je je verleden netjes hebt gerubriceerd, maar ergens ligt het erop te wachten dat het zich kan herschikken.

Ik herinner me hoe ik op school Duits leerde – zo mooi, zo vreemd – in Australië, aan de andere kant van de wereld. Mijn familie snapte niet waarom ik zo'n rare, lelijke taal wilde leren, die ook nog – al waren ze te beschaafd om dat te zeggen – de taal van de vijand was. Maar ik hield van het metselen dat je in die taal kon doen: lange, soepele woorden maken door korte woorden aan elkaar te plakken. Er konden dingen in het leven worden geroepen waarvoor het Engels geen naam had – *Weltanschauung*, *Schadenfreude*, *sippenhaft*, *Sonderweg*, *Scheissfreundlichkeit*, *Vergangenheitsbewältigung*. Ik hield van het enorme scala van woorden van 'hartgrondig' tot 'hartverscheurend'. En ik hield van de ordelijkheid, de directheid die ik me bij de mensen voorstelde. Toen kwam ik in de jaren tachtig een tijdje in West-Berlijn wonen, en ik brak me het hoofd over de vraag wat er zich achter die Muur afspeelde.

Een tonronde vrouw tegenover me pakt sandwiches uit van donker brood. Tot dusver is ze erin geslaagd te doen alsof ik er niet was, al zouden onze knieën elkaar raken als we niet oppasten. Ze heeft haar wenkbrauwen getekend in verraste of dreigende boogjes.

Ik denk erover na, wat ik voel voor de voormalige Duitse Democratische Republiek. Het is een land dat niet meer bestaat, maar ik raas er dan toch maar doorheen – langs zijn bouwvallige huizen en verbijsterde mensen. Dit gevoel vraagt om een metselwoord: ik kan het alleen maar aanduiden met 'horror-romantiek'. Het is een stom gevoel, maar ik wil het niet door elkaar schudden. De romantiek komt door de droom van een betere wereld, die de Duitse communisten wilden opbouwen op de as van hun nazi-verleden: van ieder naar zijn vermogens, aan ieder naar zijn behoeften. De horror komt door wat ze uit naam daarvan deden. Oost-Duitsland is verdwenen, maar de resten ervan zijn nog ter plekke.

Mijn reisgenote haalt een pakje West-sigaretten te voorschijn, die hier na de val van de Muur het meest in trek lijken te zijn. Ze steekt er een op en blaast de rook over me heen. Als ze hem op

heeft, drukt ze hem uit in het asbakje, waarna ze haar handen om haar middel vouwt en in slaap valt. Haar uitdrukking, met potlood vastgelegd, verandert niet.

Ik kwam voor het eerst in Leipzig in 1994, bijna vijf jaar na de val van de Muur in november 1989. Oost-Duitsland voelde nog steeds aan als een geheime ommuurde tuin, een plek die verloren was in de tijd. Het zou me niet hebben verbaasd als de dingen hier anders hadden gesmaakt – appels als peren bijvoorbeeld, of wijn als bloed. Leipzig was het centrum van wat iedereen nu *die Wende* noemt – de Ommekeer. De *Wende* was de vreedzame opstand tegen de communistische dictatuur in Oost-Duitsland, de enige geslaagde revolutie in de Duitse geschiedenis.¹ Leipzig was het beginpunt en het hart ervan. Nu, twee jaar later, ga ik erheen terug.

In 1994 trof ik een stad aan die door aangroeiing was ontstaan. De straten waren kronkelig, er waren brokkelige doorgangen door gebouwen die je onverwacht in het volgende blok deden belanden, en lage bogen leidden de mensen naar bierkelders. Mijn plattegrond vertoonde geen gelijkenis met hoe het leven in Leipzig werd geleefd. Mensen die de stad kenden, konden door een gebouw heen een kortere weg nemen die voor een vreemdeling verborgen bleef, of van het ene blok naar het andere lopen via steegjes die niet op de kaart stonden, boven en onder de grond. Ik raakte hopeloos verdwaald. Ik zocht het Stasi-museum in de Runde Ecke oftewel ‘ronde hoek’, het gebouw waar vroeger het bureau van de Stasi gevestigd was. Ik wou een gedeelte van het enorme apparaat dat het Oost-Duitse ministerie van Staatsveiligheid was geweest met eigen ogen zien.

De Stasi was het binnenlandse leger waarmee de regering de zaken onder controle hield. Hij had tot taak alles van iedereen af te weten, met gebruikmaking van alle middelen die hij verkoos. Hij wist wie je op bezoek kreeg, hij wist met wie je telefoneerde, en hij wist of je vrouw er minnaars op nahield. Het was een bureaucratie die zich had uitgezaaid door de hele Oost-Duitse maatschappij: in elke school, elke fabriek, elk flatgebouw, elk café was er iemand die openlijk of bedekt bij de Stasi verslag uitbracht over zijn colle-

ga's en vrienden. Geobsedeerd als hij was door details, was de Stasi totaal niet bedacht op het einde van het communisme, en daarmee het einde van het land. Tussen 1989 en 1990 werd hij binnenstebuiten gekeerd: het ene moment een stalinistische spion, het volgende moment een museum. In de veertig jaar van zijn bestaan genereerde 'de Firma' het equivalent van alle archieven in de Duitse geschiedenis sinds de Middeleeuwen.² Rechtop gezet zouden de dossiers die de Stasi over zijn landgenoten bijhield een rij vormen van 180 kilometer.

Ten slotte vond ik de Runde Ecke, een kolossaal gebouw. Een reeks traptreden leidde naar de enorme, met metaal beslagen dubbele deuren met sierknoppen erop. Ik kromp als Alice in Wonderland. Rechts zat in de cementen gevel een bleke vierhoek, een stukje dat niet door de smog was verkleurd. Daar had een plaatje gezeten met de tekst 'Ministerie van Staatsveiligheid – Afdeling Leipzig' of iets dergelijks. Het was tijdens de revolutie in een soort bange vreugde verwijderd en is sindsdien niet meer gezien.

Binnen wandelde ik rond. Alle bureaus waren nog precies zo als ze waren achtergelaten op de avond dat de demonstranten het gebouw innamen – verschrikkelijk netjes. Telefoons met draaischijf stonden twee aan twee. Aan de achterkant waren papierversnipperaars naar buiten gegooid toen ze het begaven bij de laatste wanhopige poging van de Stasi om de meest belastende dossiers te vernietigen. Boven één bureau hing een kalender uit 1989 met een foto van een vrouw die tot aan haar middel naakt was, maar over het algemeen hingen er alleen maar communistische insignes aan de muren. De cellen waren open, alsof ze klaar waren om nog meer gevangenen te ontvangen. Al deed Juffrouw December nog zo haar best, het gebouw voelde vochtig en bureaucratisch aan.

Het burgercomité dat het museum beheerde, had afbeeldingen opgehangen op goedkope platen hardboard. Er was een afdruk van de beroemde foto van de demonstraties in de herfst van 1989. Je zag een zee van mensen met kaarsen in hun hand, die opkeken naar het gebouw en hun controleurs aanstaarden. Ze wisten dat

hun leven van hieruit werd geobserveerd, gemanipuleerd en soms geruïneerd. Er waren kopieën van de steeds opgewondener telexberichten van het Berlijnse hoofdkwartier van de Stasi naar hier, waar de beambten zich hadden verschanst achter ramen met blik ertegenaan. ‘Beveilig alle panden van het ministerie,’ stond erin, en ‘Bescherm alle geheime objecten.’

Mijn favorieten waren de foto's van de protesteerders die het gebouw op 4 december 1989 bezetten; ze zaten in de gangen, terwijl de verbazing nog van hun gezicht viel af te lezen, alsof ze half en half verwachtten dat ze gesommeerd zouden worden om te vertrekken. Toen ze het gebouw binnengingen, hadden de Stasi-bewakers om de persoonsbewijzen van de demonstranten gevraagd, in een vreemde parodie op de macht die ze op datzelfde moment bezig waren te verliezen. De demonstranten, die in shock verkeerden, haalden gehoorzaam hun persoonsbewijs uit hun portefeuille. Toen bezetten ze het gebouw.

Grote en kleine raadsels vonden een verklaring toen de dossiers geopend werden. Misschien niet in de laatste plaats de tics van de gewone man op straat. Er was het volgende document te zien:

SIGNALLEN VOOR OBSERVATIE

1. Kijk uit! Subject komt eraan
 - raak neus aan met hand of zakdoek
2. Subject loopt door, gaat verder of haalt in
 - strijk met hand over haar of licht kort hoed op
3. Subject staat stil
 - leg één hand op de rug of op de buik
4. Observerend Agent wenst observatie te beëindigen wegens dreigende ontdekking
 - buk en strik schoenveters beter vast

5. Subject komt terug
 - beide handen op rug of buik

6. Observerend Agent wil Teamleider of andere Observerende Agenten spreken
 - pak aktetas of equivalent en bekijk inhoud

Ik stelde me het straatballet van de doofstommen voor: agenten die elkaar seintjes gaven van de ene hoek naar de andere, strijkend over neuzen, buiken, ruggen en haren, schoenveters vastbindend en losmakend, hoeden afnemend voor vreemden en door papieren bladerend – een choreografie voor heel onplezierige verkenners.

Achter in het gebouw huisvestten drie kamers Stasi-artefacten in vitrines. Er was een doos met pruiken en snorren, en tubetjes lijm om ze te bevestigen. Er waren damestassen van vinyl met ingebouwde microfoons, vermomd als bloemblaadjes in een versiering die op de tas was aangebracht. Er waren af luisterapparatuur die op de muren van appartementen hadden gezeten en een stapel post die het Westen nooit had bereikt. Het adres op een van de enveloppen was met kleurpotlood geschreven in een kinderhandschrift – elke letter in een andere kleur.

Een van de vitrines bevatte alleen maar lege potten. Ik stond er naar te staren toen er een vrouw op me af kwam. Ze zag eruit als een vrouwelijke versie van Luther, maar dan knap. Ze was een jaar of vijftig, met hoge jukbeenderen en een directe blik. Ze keek vriendelijk, maar ze keek ook alsof ze wist dat ik me inwendig vrolijk maakte om een regime dat van zijn onderdanen verwachtte dat ze loyaliteitsverklaringen ondertekenden die eruitzagen als trouwakten, verjaarskaarten van kinderen aan hun grootouders confisqueerden en zinloze verslagen typten aan bureaus onder afbeeldingen van vrouwen met grote borsten. Het was Frau Hollitzer, de directrice van het museum.

Frau Hollitzer legde uit dat de potten die we zagen 'reukmonsters' waren. De Stasi had een pseudo-wetenschappelijke methode ontwikkeld voor het opsporen van misdadigers, het verzamelen

van reukmonsters. De theorie hield in dat we allemaal onze eigen typerende geur hebben, die we achterlaten op alles wat we aanraken. Die geuren kunnen worden opgeslagen en met behulp van snuffelhonden worden vergeleken om de bijpassende geur te vinden. De Stasi ging met zijn honden en potten naar een locatie waar ze vermoedden dat een illegale bijeenkomst was geweest, en keek of de honden de lucht konden oppikken van de mensen van wie de geuren in de potten zaten.

Reukmonsters werden meestal heimelijk verzameld. De Stasi brak bijvoorbeeld bij iemand in en nam een kledingstuk mee dat op de huid wordt gedragen, vaak ondergoed. Of een ‘verdachte’ werd opgeroepen, zogenaamd om ondervraagd te worden, en het vinyl van de stoel waar hij of zij op had gezeten werd na afloop met een doek afgeveegd. Vervolgens werden de gestolen kledingstukken of de doek in een pot gestopt die werd verzegeld. De potten leken op weckflessen. Op het etiket stond: ‘Naam: Herr [Naam]. Tijd: 1 Uur. Object: Arbeidersonderbroek.’

Toen de inwoners van Leipzig dit gebouw betraden, vonden ze een groot aantal reukmonsters. Daarna verdwenen de potten. Pas in juni 1990 doken ze weer op – in de ‘geurkelder’ van de politie van Leipzig. Maar ze waren leeg. Blijkbaar had de Leipziger politie ze voor haar eigen doeleinden gebruikt, zelfs tijdens de beginnende democratie na de val van de Muur. De nauwkeurige opschriften zaten nog allemaal op de potten. Er bleek uit dat de Leipziger Stasi reukmonsters had verzameld van de totale politieke oppositie in dit deel van Saksen. Niemand weet wie die lappen stof en die oude sokken nu heeft of waarvoor ze worden bewaard.

Later vertelde Frau Hollitzer me over Mirjam, een jonge vrouw wier man gestorven was toen hij in voorarrest zat in een cel van de Stasi hier in de buurt. Het gerucht ging dat de Stasi de begrafenis had georganiseerd, waarbij ze zo ver waren gegaan dat ze een volle doodkist door een lege hadden vervangen en het lichaam hadden gecremeerd om elk spoor van de doodsoorzaak uit te wissen. Ik stelde me de omgekochte dragers voor die deden alsof ze zwoegen onder het gewicht van een lege kist, of die misschien wel echt

zwoegden onder een kist die gevuld was met tachtig kilo oude kranten en stenen. Ik stelde me voor dat je niet wist of je man zich had opgehangen, dan wel of iemand die je nu op straat tegenkwam hem had gedood. Ik bedacht me dat ik Mirjam graag zou spreken, voordat mijn fantasieën zich als pseudo-herinneringen vastzetten.

Ik ging terug naar Australië, maar nu ben ik weer in Berlijn. Ik kon het verhaal van Mirjam maar niet uit mijn hoofd zetten, het vreemde verhaal uit de tweede hand van een vrouw die ik nooit had ontmoet. Ik kreeg een parttime baan bij de televisie en ging op zoek naar sommige van de verhalen uit dit ontspoorde land.

Mirjam

Ik werk bij de wereldservice van de televisie in het voormalige West-Berlijn. De service werd na de oorlog door de regering opgezet om goedaardige Duitsheid over de wereld te stralen. Mijn taak is het beantwoorden van brieven van kijkers die bestraald zijn en vragen hebben.

Bij Kijkerspost ben ik een kruising tussen 'Lieve Lita', een onderzoeksassistent en een vergaarbak voor boodschappen in flessen. 'Geachte Kijkerspost, ik ben op zoek naar het adres van de kliniek van dr. Manfred von Ardenne, omdat ik zijn nieuwe behandeling van kanker in een gevorderd stadium met ultrahoge temperaturen wil uitproberen waar u een programma over had...'; 'Beste Kijkerspost, hartelijk dank voor uw interessante programma over asielzoekers in uw land. Ik ben zestien jaar en woon in Akra. Zou u me alstublieft wat informatie kunnen sturen over asiel...'. De incidentele neo-nazi van Missouri tot Liverpool vraagt om inlichtingen over 'moedergroepen' in Oost-Duitsland. Een man uit Birmingham, Alabama, stuurde me een foto van zichzelf in uniform bij de bevrijding van het concentratiekamp Bergen-Belsen, staand achter een hoop lijken. Hij schreef: 'Dank u voor uw programma over de vijftigste herdenking van het einde van de oorlog. Ik wil u graag laten weten dat ik warme herinneringen koester aan het welkom dat de gewone mensen in Duitsland ons Amerikanen bereidden. In de dorpen hadden ze niets, maar toen we kwamen, deelden ze het met ons alsof we familie waren...' Ik

schrijf beheerste, passende antwoorden. Soms vraag ik me af hoe het is om Duitser te zijn.

Mijn baas is Alexander Scheller. Het is een lange man, begin veertig, met op zijn enorme, verder lege bureau een foto van een strak kijkende blonde echtgenote, een glazen asbak en een permanente kop koffie. Hij roffelt onafgebroken met zijn vingers, zenuwachtig van de cafeïne en de nicotine. Hij doet mij de eer aan dat hij zich gedraagt of mijn werk als beantwoorder van kijkerspost even belangrijk is als dat van de journalisten en andere vakmensen hier, wat hem siert. Een maand geleden zat ik aan de andere kant van dat bureau, omdat hij tijd had vrijgemaakt voor een bespreking waar ik zelf om had gevraagd.

Schellers assistent Uwe Schmidt was er ook. Uwes voornaamste taak is ervoor te zorgen dat Scheller belangrijk genoeg lijkt om een assistent te hebben. Verder bestaat zijn baan eruit de indruk te wekken dat hij het druk heeft en tijd tekort komt, wat lastiger is, omdat hij nauwelijks iets te doen heeft. Scheller en Uwe zijn allebei Wessi's.

Uwe heeft evenveel verslaggeversenergie als Scheller, alleen is de zijne niet chemisch maar seksueel. Uwe wordt aldoor door zijn vriendinnen in de steek gelaten; daardoor is hij op bijna elk uur van de dag en in bijna elk gezelschap gek van begeerte.

Ik vind Uwe aardig en ik heb medelijden met hem, want ik weet dat hij doodop is van het zoeken naar de reden waarom zijn vriendinnen hem verlaten. Ik zag hem laatst in zijn auto bij het stoplicht 'Je maakt eenmaal, tweemaal, driemaal een nummertje' zingen in het Engels, met tranen op zijn wangen. Nu betrapte hij zichzelf erop dat hij van de andere kant van het bureau gulzig naar me zat te kijken, en ik wist dat hij niet gehoord had wat ik zei.

'Pardon?' zei hij.

Ik besloot weer van voren af aan te beginnen. 'We hebben een brief gekregen van een Duitser die in Argentinië woont, naar aanleiding van het item over de puzzelvrouwen.'

'Puzzelvrouwen? Puzzelvrouwen?' zei Uwe, terwijl hij probeerde het zich te binnen te brengen.

‘Die zitten in Neurenberg de stukjes papier aan elkaar te leggen van de dossiers die de Stasi niet kon verbranden of versnipperen.’

‘Ja, ik weet het weer,’ zei Scheller. Hij klopte met het vlakgomeind van een potlood op het bureau.

‘Deze man zegt dat hij na de oorlog uit Dresden is weggegaan. Hij vraagt of we een item kunnen maken over hoe de mensen in Oost-Duitsland de toestand nu eigenlijk ondergaan, in plaats van, zoals hij zegt, “aldoor maar rond te bazuinen wat er gedaan wordt voor de arme neefjes”.’

‘Puzzelvrouwen,’ mompelde Uwe.

Ik schepte adem. ‘En ik ben het met hem eens – we hebben het aldoor over de dingen die Duitsland doet vóór de mensen in de vroegere DDR. Het zou fantastisch zijn om een item te maken vanuit het gezichtspunt van de Ossi’s. Bijvoorbeeld kijken hoe het is om te zitten wachten tot ze een deel van je dossier hebben gereconstrueerd.’

‘Je weet dat we niet voor het binnenland uitzenden,’ zei Scheller, ‘dus het heeft geen zin om items over de Ossi’s te maken om hen een plezier te doen.’

Ik keek naar Uwe, die aan de punt van het bureau zat met zijn voeten op Schellers uitgestrekte bureauoppervlak. Hij rolde een vulpen heen en weer over de knokkels van zijn hand, verzonken in gemijmer. Uitpuzzelend hoe het met vrouwen zat.

‘Jawel, dat weet ik,’ zei ik tegen Scheller. ‘Maar Oost-Duitsland – ik geloof toch dat we eens wat verhalen moeten brengen die daar spelen. Die hier spelen, bedoel ik.’

‘Wat voor verhalen?’ vroeg Scheller. Achter hem liet de computer een deuntje horen ten teken dat er weer e-mail was.

‘Dat weet ik niet,’ zei ik, omdat ik het echt niet wist. ‘Er moeten toch mensen zijn die zich op de een of andere manier verzet hebben tegen het regime, of die ten onrechte in de gevangenis zaten.’ Ik voelde me enthousiast worden, een beetje gevaarlijk. ‘Ik bedoel, na de Tweede Wereldoorlog zochten de mensen zich een ongeluk naar het kleinste teken van verzet tegen Hitler – alsof er een heel klein beetje nationale trots kon worden gered en gekoppeld aan

een stuk of wat pacifistische studenten en een stel oude Pruisische aristocraten. Hoe zit het hier? Er moet toch verzet geweest zijn tegen de dictatuur?’

‘Het is geen natie.’ Scheller klonk geprikkeld.

‘Dat weet ik, maar het wás een natie.’

‘Luister eens,’ zei hij, ‘het zijn gewoon Duitsers die veertig jaar lang het communisme hebben gehad en achteruit zijn gegaan, en het enige wat ze nu willen, is geld voor een grote televisie en vakantie op Mallorca, net als iedereen. Het was een experiment en het is mislukt.’

‘Nou, wat vind je dan dat ik die vent moet terugschrijven?’ Ik hoorde mijn stem een toon hoger worden. ‘Moet ik zeggen dat niemand hier geïnteresseerd is in de Oost-Duitsers en hun verhalen, omdat ze geen deel uitmaken van ons mondiale imago?’

‘In godsnaam!’ zei Scheller. ‘Het prachtige voorbeeld van menselijke moed dat je zoekt, vind je tóch niet – dan zou het al jaren geleden aan het licht zijn gekomen, direct na 1989. Het is gewoon een stelletje vertrapte mopperaars met daartussen een paar aardige burgerrechtactivisten, maar niet meer dan een paar. Ze hadden alleen maar de pech dat ze achter het IJzeren Gordijn belandden.’ Hij hield zijn hoofd schuin. ‘Wat héb je?’

Uwe zette zijn voeten op de grond. ‘Gaat het?’

Uwe liep met me mee terug naar mijn bureau, zorgzaam als een dokter met een patiënt die slecht nieuws te horen heeft gekregen. Dat hij dat deed, liet me inzien dat ik me had aangesteld. Hij zei: ‘Het interesseert hem gewoon niet.’

‘Niemand is geïnteresseerd in deze mensen.’

‘Luister eens.’ Uwe raakte zachtjes mijn onderarm aan en draaide me naar zich toe als een danspartner. Zijn ogen waren groen en ietwat schuin, zijn tanden klein en mooi, kleine parels. ‘Je hebt waarschijnlijk gelijk. Het interesseert niemand hier – ze waren achtergebleven en ze waren failliet, en die hele Stasi...’ Zijn stem stierf weg. Zijn adem rook naar pepermunt. ‘Het is een beetje... pijnlijk.’

Ik bedankte de Argentijn voor zijn suggestie maar schreef dat

‘de opdracht van de zender helaas slechts actualiteiten en nieuws inhoudt, zodat we niet in staat zijn meer persoonlijke, subjectieve verhalen te brengen’.

Vorige week schreef hij terug. Hij was boos en merkte op dat de geschiedenis van persoonlijke verhalen aan elkaar hangt. Hij zei dat de dingen waar het om ging in Oost-Duitsland werden wegge-moffeld, en de mensen erbij. Na de oorlog duurde het twintig jaar, zei hij, voor er in Duitsland zelfs maar een begin van een discussie op gang kwam over het nazi-regime, en dat proces herhaalde zich nu. ‘Duurt het tot 2010 of 2020 voordat men zich herinnert wat daar is gebeurd?’ schreef hij. En ‘Waarom kun je je sommige dingen gemakkelijker herinneren naarmate er méér tijd is verstreken?’

De vrouw tegenover me wordt wakker als de trein het station van Leipzig binnenloopt. Omdat het nogal intiem is om iemand anders te zien slapen, erkent ze nu dat ik besta. ‘*Wiedersehen,*’ zegt ze als ze de coupé verlaat.

Mirjam Weber staat aan het eind van het perron, een kleine, roerloze vrouw in de stroom van uitstappende passagiers. Ze houdt één enkele roos voor zich om mij te laten weten wie ze is. We geven elkaar een hand zonder elkaar nog goed te bekijken, pratend over treinen, reizen, regen. Het voelt als een blind date, omdat we onszelf voor elkaar hebben beschreven. Ik weet dat ze haar verhaal nog niet eerder aan een vreemde heeft verteld.

We rijden door Leipzig. De stad is veranderd in een bouwput, werk in uitvoering met een of ander nieuw doel voor ogen. Kranen staan te pikken boven gaten als open wonden. De mensen negeren ze, terwijl ze met gebogen hoofd hun weg zoeken langs de voetgangerspassages. Op een van de betonnen torens draait een groot verlicht Mercedes-embleem rond, walsend op de nieuwe tonen die hier nu klinken.

Mirjams flat is helemaal boven in het gebouw. Je moet vijf trappen op, brede trappen met een elegante donkere balustrade. Ik probeer niet al te hard te hijgen. Ik probeer niet te denken aan mijn zie-

ke hoofd. Ik probeer te bedenken wanneer de lift ook alweer is uitgevonden. Als we de flat binnengaan, zie ik één grote lichte ruimte onder de dakrand, vol planten en lampen, met uitzicht over heel Leipzig. Van hieruit zou je iedereen kunnen zien aankomen.

We zitten in grote rotan stoelen. Nu ik haar eens goed opneem, blijkt Mirjam een vrouw van halverwege de veertig met een leuk kort kapsel en een kleine ronde bril. Op haar kruin staan de plukken rechtop als bij een stripfiguur. Ze draagt een lange zwarte trui en een lange broek en ze vouwt haar benen onder zich. Ze heeft een verrassend volle, doorrookte stem. Ze is zo tener dat de stem tegelijk overal en nergens vandaan komt: het is niet onmiddellijk duidelijk dat het haar stem is; hij vult de ruimte en omvangt ons.

‘Ik werd een officiële Staatsvijand op mijn zestiende. Op mijn zéstiende.’ Mirjam kijkt me aan door haar bril, en haar ogen zijn groot en blauw. In haar stem klinkt zowel trots door over het feit dat ze zo’n demon was als ongeloof over het feit dat dit land zijn eigen kinderen tot vijand maakte. ‘Zoals je weet, krijg je op je zestiende de kriebels.’

In 1968 werd de oude Universiteitskerk in Leipzig ineens gesloopt, zonder dat de inwoners waren geraadpleegd. Tweehonderdvijftig kilometer verderop was de Praagse Lente in volle gang, en de Russen hadden nog geen tanks op straat laten verschijnen om de mensen die voor democratie demonstreerden te vermorzelen. Het wijdverbreide gevoel van onvrede waarmee hun Tsjechische neven de Leipzigers hadden geïnfecteerd, concentreerde zich op de sloop van de kerk in Leipzig. Drieëntwintig jaar na de Tweede Wereldoorlog begon de volgende generatie vragen te stellen over de manier waarop hun ouders de communistische idealen in praktijk brachten.

Het Oost-Duitse regime zag de demonstraties in Leipzig als een teken des tijds, een sintel die wel eens vlam kon vatten. De politie spoot de mensen nat met brandslangen en verrichtte een heleboel arrestaties. Mirjam en haar vriendin Ursula vonden dat onjuist. ‘Op je zestiende heb je een sterk rechtvaardigheidsgevoel, en we vonden gewoon dat het verkeerd was. We waren niet serieus tegen

de staat – daar hadden we nog niet zoveel over nagedacht. We vonden gewoon dat het niet eerlijk was om de mensen af te tuigen en paarden in te zetten en zo.’

De twee vriendinnen besloten er iets aan te doen. Bij een kantoorboekhandel kochten ze een stempeldoos voor kinderen, met inkt, rubberlettertjjes en een houder om ze in te klemmen.

‘Kon je zoiets kopen?’ vraag ik. Ik weet dat stencilmachines, schrijfmachines en later kopieerapparaten in de DDR strikt (zij het niet met bijzonder veel effect) aan vergunningen gebonden waren.

‘Niet na wat wij gedaan hadden,’ zegt ze met een glimlach. ‘De Stasi liet ze uit de handel nemen.’

Mirjam en Ursula maakten pamfletten (‘Overleg, geen waterkanon!’ en ‘Mensen van de Volksrepubliek, laat je stem horen!’). Op een avond plakten ze die overal in de stad aan. De meisjes droegen handschoenen om geen vingerafdrukken achter te laten. ‘Wij hadden óók romans gelezen,’ zegt ze lachend. Mirjam had de aanplakbiljetten onder haar jas gestopt; Ursula had een pot lijm en een kwast, die ze verstopt had in een melkflessenkrat. Ze waren slim – ze plakten de pamfletten in telefooncellen over de instructies en bij tramhaltes over de dienstregeling heen. ‘We wilden er zeker van zijn dat de mensen ze lazen.’ Ze gingen in een cirkel door de stad en toen recht erdoorheen.

De meisjes kwamen langs het Regionale Hoofdkwartier van de Communistische Partij. Alles liep op rolletjes. ‘We keken elkaar aan en we konden de verleiding niet weerstaan.’ Ze liepen naar binnen en zeiden tegen de bewaker dat ze voor Herr Schmidt kwamen, erop gokkend dat er iemand in het gebouw was die zo heette. Ze vroegen zich niet af wat ze hadden moeten doen als er een Herr Schmidt te voorschijn was gekomen.

De bewaker belde op. Hij legde de hoorn neer. ‘Eh nee, kameraad Schmidt is er op het moment niet.’ De meisjes zeiden dat ze de volgende dag zouden terugkomen.

‘Toen we naar buiten liepen, zagen we die mooie gladde zui-
len...’

Mirjam is er overigens van overtuigd dat ze niet gepakt zouden zijn als ze het daarbij hadden gelaten, maar op weg naar huis gingen ze een stap te ver. Toen ze langs een gebouw kwamen waar twee van hun klasgenoten woonden, deden ze de pamfletten in de bus bij twee jongens die ze kenden. De volgende dag belde een van de ouders de politie.

‘Waarom zou je de politie bellen over reclaimedrukwerk?’ vraag ik.

‘Omdat ze hun verstand niet gebruikten, of misschien zaten ze wel in de Partij, wie zal het zeggen?’

‘Het lijkt zo onschuldig,’ zeg ik.

Mirjam antwoordt kalm maar beslist. ‘In die tijd was het niet zo onschuldig. Het was opruiing.’

In Oost-Duitsland liep de informatie via een gesloten circuit van de regering naar haar uitlaatkleppen in de pers. Aangezien de regering de kranten, de tijdschriften en de televisie controleerde, hield de journalistenopleiding in dat je werd opgeleid tot woordvoerder van de regering. Boeken waren slechts beperkt verkrijgbaar. Schrijvers stonden constant onder de druk van de censuur; voor de lezers was dat een gegeven, zodat ze tussen de regels door leerden lezen. Het enige massamedium dat de regering niet kon controleren, was het signaal van de televisiestations uit het Westen, maar ze probeerde dat wel: tot begin jaren zeventig hield de Stasi in de gaten hoe de antennes waren gericht die uit de flats staken; als ze op het Westen waren gericht, volgde er straf. Later gaven ze het op: blijkbaar woog het voordeel dat de mensen door de programma's van de commerciële zenders in slaap werden gesust wel op tegen het gevaar van nieuwsbulletins uit de vrije wereld.

Opruiing was een zaak voor de geheime politie, niet voor de gewone *Volkspolizei*. De Stasi ging methodisch te werk. Ze ondervroegen alle klasgenoten van de jongens die de pamfletten hadden ontvangen. Ze praatten met de schooldirecteur, met leraren, met ouders. Er gingen een paar dagen voorbij. Mirjam en Ursula maakten een plan voor het geval dat ze gearresteerd en opgesloten zouden worden: ze zouden geen van beiden bekennen. De Stasi kwam

tot een shortlist van verdachten. Mannen met handschoenen en honden doorzochten Mirjams huis.

‘En we dachten nog wel dat we zo voorzichtig waren geweest, dat we alles hadden weggedaan en alle sporen hadden uitgewist.’

De Stasi vond een paar rubberletters in het vloerkleed. Mirjams ouders zeiden tegen de officieren dat ze niet wisten hoe zoiets in hun huis had kunnen gebeuren.

De meisjes kregen een maand eenzame opsluiting. Ze mochten geen bezoek hebben van hun ouders of van advocaten, geen boeken, geen kranten, geen telefoongesprekken.

In het begin hielden ze zich aan hun plan. ‘Nee meneer, ik weet óók niet hoe die pamfletten daar gekomen zijn, nee, zij kan het niet geweest zijn.’ ‘Maar uiteindelijk,’ zegt Mirjam, ‘krijgen ze je klein. Net als in boeken. Ze hanteerden de oude truc en zeiden tegen ieder van ons dat de ander bekend had, dus dat wij dat nu ook wel konden doen. Na een tijd geen bezoek, geen boeken, niets, denk je: nou, dat zal wel, dat ze het gezegd heeft.’

De meisjes werden vrijgelaten om te wachten op hun proces. Toen ze thuiskwam, dacht Mirjam: het zal me niet overkomen dat ze me daar weer opsluiten. De volgende ochtend stapte ze op de trein naar Berlijn. Het was oudejaarsdag 1968, en Mirjam Weber ging over de Muur.